

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԿԵՄՍԵՐԱԿԵՆՆԵՐՈՒ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒ- ԿԱՆ ԸՍՏԻՃԱՆԸ

Թէեւ Հայ Նախարարական յօրինուածքը ամէնուն նոյն իրաւունքները, անկասկածելիէն ու տէրութիւնը կու տար հանդէպ իւրաքանչիւր Նախարարի գաւառին, եւ թէեւ, նկատի չառնելով չափ ու քանակ յոյժի, ամէնքը հաւասար էին իրարու սա տեսակէտէ, որ ամէնքը նոյն աղերսն ունէին առ արքայն, այսինքն պարտական էին տուրք, հաս, մուտ, բաժ, սակ ու բանակ տալ արքունեաց — սակայն հակառակ այս հաւասարութեան՝ իւր Հայաշխարհի վարչական մարմին՝ նոյն պատիւը, դիրքն ու աստիճանը չունէին ամէնքը: Այսպիսի անհաւասարութիւն մը մատնանշող ակնարկութիւններ չեն պակսիր մատենագրութեան մէջ: Ամէնէն ընդհանուր բաժանումն էր, աւագագոյն՝ եւ կրտսերագոյն՝ Նախարարք բաժանումը (Եղեշէ 344, 355. Խոր. Բ, կդ՝ կրտսերագոյն ազգք): Սոյն բաժանումը արտայայտուած է նաեւ Բուզանդի մօտ, Գ. Բ, ուր կ'ըսէ. «Գնէր (խոսքով) օրէնս զի մեծամեծ աւագանին Նախարարքն աշխարհակալքն աշխարհատեարքն, որ էին քիւրաւորքն եւ հազարաւորքն (հմտ, Ագաթ. վարը), կայցեն առ արքային եւ ընդ նմա շրջեսցին»: Խօսքս կը բովանդակէ այնպիսի գաղափարներ, որոնց հանդէպ ինքնին կը հասկցուին առնչական ստորին եզրերը, եթէ կային արքային հետ շրջելու մենաշնորհը վայելող մեծամեծ՝ աւագանին, կային նաեւ անկէ զուրկ փոքրագոյն Նախարարներ: Իսկ այսպիսի բաժանման մը հիմը արքայական քմահաճոյքն էր: Թ. Արծրունի, (ԱԼ. Այր. 418) Նախարարական աստիճանաւորումը յառաջ կը բերէ «կամ ի ծնողաց, կամ ի տեղւոյ, ի գաւառէ, յազգէ, յարիւթեանէ եւ ի պատահմանէ», Ուրեմն Գաւառ, Ազգ եւ Արիւթիւն են այն գլխաւոր ազդակները, որոնցմով Նախարարութիւն մը կրտսերագոյն կամ աւագագոյն կը հռչակուէր արքայի կողմանէ:

Ունենալով այս չափանիշը՝ դիւրին է ի յառաջագունէ որոշել, որ կամարականք աւագագոյն Նախարարութեանց թուէն էին:

Անոնց աւագութեան ի նպաստ կը խօսի նախ՝ կամարականներու սերունդը, 'Ազգ, ը' Արծրունեայ բառով: Շատ բնական էր որ հայ ար-

քունի գահը իր ցեղակից հալածական ընտանիքը չստորնացնէր հայ կրտսերագոյն Նախարարութեանց կարգը, այլ տար անոնց աւագութեան աստիճան: Հայ արքունիքի եւ եղբայրակից ցեղին պատիւն կը պահանջէր որ կամարականաց աւագութեան աստիճան տրուէր: Այս կողմանէ համաձայն ենք Խորենացոյ: Բայց նա աւելի յառաջ կ'երթայ եւ մանրամասնութիւններու խորամուխ կ'ըլլայ, զորոնք վարը պիտի քրքրենք:

Աւագութեան ի նպաստ կը խօսի նաեւ Գաւառը: Բնականաբար թէեւ դժուար է որոշել թէ երկրամասին որ յատկութիւնները աւագութեան տիտղոս կը ծնանէին, բայց հոս ալ կարելի է չափանիշ առնուլ նախ արքունիքը, որուն հողերը Նախապատուութիւն կը վայելէին անշուշտ: Արդ կամարականաց սեպհակաւութիւն կ'ըլլային Արշարունիք ու Շիրակ՝ արքունական գաւառները: Իսկ եթէ Գաւառի մը արժէքը անոր պտղաբերութեան մէջ էր, որով Նախարարներն ի վիճակի կ'ըլլային արքունական հարկը առաւել կամ նուազ թաթաղուն չափով վճարելու, այն ատեն կամարականք դարձեալ իրաւունք կը ստանան աւագութեան: Անոնց վիճակուած հողերուն բերրիութիւնն ու արգաւանդութիւնը առածի կարգ անցած էր:

Աւագութեան այս հիմերը բնական էին, իսկ երրորդը՝ Արիւթիւնը՝ անձնական արժանիք կ'ենթադրէր: Արիւթիւն, արքունական գահուն մատուցուած ծառայութիւններ՝ պատճառ կ'ըլլային, որ արքայն բարձրացնէր այս կամ այն տոհմը: Թէեւ արքայն կապուած էր այն կարգերուն, որոնք դարաւոր աւանդութիւններով նուիրագործուած էին եւ անյեղի իրաւունքը կը կացուցանէին այս կամ այն ընտանիքին, բայց ասով կը կարճուէր թագաւորին լոկ քմահաճոյքը: Իսկ բանաւոր վարձատրութիւն կամ պատիժ, բարձրացում կամ ստորնացում եւ կամ նոյն իսկ արտաքսում Նախարարական աստիճանէ՝ ըստ արժանիքի կամ ապարժանիքի, գահին իրաւունքն էր (N. Dolens, 214—215, Ալիշան, Այր. 416): Անձնական արժանիք եւ պետական վաստակ՝ էին նաեւ գլխաւոր պատճառները աւագութեան մէջ ալ որոշ աստիճան մը սահմանել տալու: Թէ կամարականները մինչեւ Գ. դարու երկրորդ քառորդը ինչ արդիւնք վաստակած են, չենք գիտեր: Մեզի ծանօթ գործունէութիւնը Գ. դարու երկրորդ քառորդէն ետք՝ երաշխաւորութիւն կու տայ ընդունելու, որ մարտական գերազանց յատկութիւն-

նուտերերէ: Մեսրոպ Երէց (Սուր. Հայկ. Զ, 32—38) չորսհարիւր կ'ըսէ անոնց թիւը, թէ եւ միայն 170 յառաջ կը բերէ անունով: Մեսրոպ Երէց այս դասաւորութիւնը կը վերագրէ Արշակ Բ. Թագաւորին, իսկ Օրբէլեանի (է) համեմատ այդ կարգը հրատարակած էր արդէն Տրդատ Մեծ: Բարձերու կամ դահերու թիւը մեզի համար կարեւորութենէ զուրկ է: Քաներորդն էր կամարականներու բռնած բարձը՝ — ահա զմեզ հետաքրքրող հարցը: Ամէն դժուարութիւն բարձող եւ բոլոր առարկութիւնները հարթող ստոյգ պատասխանի մը յանգիլ անկարելի է. վստահութիւն ներշնչող արժանահաւատ ցանկերու պակասը եւ գլխաւորաբար հայ բարձերուն յընթացս կրած զանազան փոփոխութիւնները կը ստեղծեն այդ գրեթէ անյաղթելի դժուարութիւնը: Կը մնայ մեզ առ այժմ տրամադրելի տուեալներու վրայ յեցած՝ հաւանական եզրակացութեամբ գոհանալ:

Հայ պետական կազմին մէջ կային պաշտօններ, որոնց գահագլուխ ապահովուած էր. այսպէս՝ «Զորքին գահերէցը տաճարին, որ բգեաշխքն կոչին» (Ագաթ. 873), ապա՝ Մարդպետը, Հազարապետը, Ասպետը, Սպարապետը, Մարդազը (Ագաթ. 795, 875) ունէին առաջին բարձերը եւ ըստ այսմ այն տոհմերը, որոնք ժողովագրաբար ստացած էին նոյն պաշտօնները (N. Dolens, 217—218. Արշ. 419—425): Կամարականները, որոնց այս պատիւներէն եւ ոչ մին կը պատկանէր ամէն դէպքի մէջ այս 8—9 գահերէն՝ ետք կու գային, եւ եթէ խորհիւք, որ տոհմերու մէջ կային իրենց հնութեամբ եւ ոյժով պատկառելի եւ ազդեցիկ իշխանական տներ, պիտի ստիպուինք երեք չորս գահ եւս դէպի ետ մղել կամարականները:

Այս տեսութիւնը հիմնաւորելու համար կը դիմեմ մատենագրական այն տեղիքներուն, որոնք տոհմերու կամ նախարարներու ցանկեր կը պարունակեն՝ կամարականներով միասին: Հայ Թագաւորական շրջանէն հետեւեալ ցանկերը ունիմ աչքիս առջեւ:

Բ. Բուզ. Գ, Ժ. 1. Վասակ Մամիկոնեան. 2. Մեհնգակ Ռշտունի. 3. Անգովկ Սիւնի. 4. Արշաիր Կամարական.

Բ. Բուզ. Գ, Ի. 1. Նահապետ Սիւնեաց. 2. Նահապետ Արշարունեաց (= Կամարական), որոնք կը կոչուին «ի մեծ նախարարաց անսի, աւագանին Հայոց»:

Գ. Բուզ. Գ, Դ, 1. Մարդպետ. 2. Ասպետ. 3. Իշխանն ծովաց, 4. Ռշտունեաց.

5. Սիւնեաց. 6. Շիրակայ եւ Արշարունեաց. 7. Միւսոյ ծովաց. 8. Ամատունեաց.

Բուզ. Գ, Ժ, կայ ցանկ մը Ներսիսի հետ առ Վաղէս գացող նախարարներու: Կը պակսին ոչ միայն կամարականները, այլ նաեւ իշխանն Սիւնեաց, Ասպետը եւն:

Այս ցանկերուն համեմատ ուրեմն՝ Թագաւորական շրջանին բացի Մարդպետէն, Ասպետէն, Սպարապետէն եւն՝ կամարականներէ նախագահ էին՝ Սիւնիք, որոնք երկու անգամ նախ կը յիշուին — Խորենացոյ յետոյ պիտի անդարդառնաւք — բուն Ծովիք եւ Ռշտունիք: Կամարականներէ ետք կու գան Ամատունիք: Գետ-Թագաւորական շրջանին համար կարեւոր կը թուին սա տեղիքները.

Բ. Գ. Փարպ. Բ, Ի. Գ. Յազկերտի նամակին տրուած պատասխանին կը ստորագրեն՝ «Որք ի նախարարացն էին ժողովեալք՝ 1. Սիւնեաց. 2. Արծրունեաց. 3. Մարդազ. 4. Մամիկոնեանց. 5. Վահեւունեաց. 6. Մոկաց. 7. Անձեւացեաց. 8. Ապահունեաց. 9. Վանանդայ. 10. Արշարունեաց. 11. Ամատունեաց. 12. Գնունեաց. 13. Պալունեաց. 14. Վարազ-Շապուհ. 15. Աշոցաց. 16. Դիմաքսնից. 17. Աբեղենից. 18. Առաւելենից. 19. Զինակն»:

Բ. Փարպ. Բ, Լ. զՎարդան Յունաստան երթալու խորհուրդէն ետ կեցնելու համար Վասակ կը յղէ «արս աւագս ի տանուտերանց Հայոց 1. Ղիշխանն Արշարունեաց. 2. Դիմաքսնից. 3. Աբեղենից»:

Գ. Փարպ. Բ, ԼԴ. Վարդանի հետ դէպի Աղուանք կը չուեն տանուտեարք՝ 1. Խորխոռունի. 2. Կամարական. 3. Դիմաքսեան. 4. Պալունի. 5. Վահեւունի. 6. Դիմաքսեան:

Դ. Փարպ. Բ, ԼԵ. 1. Կամարական. 2. Դիմաքսեան:

Ե. Փարպ. Բ, ԼԶ. Աւարայրի ճակատին մէջ «ի միջոցի գնդին» կը կարգուին՝ 1. Տէր Արծրունեաց. 2. Մարդպետ. 3. Արշարունեաց. 4. Մոկաց՝ «այլ աւագ նախարարքն»:

Զ. Փարպ. Բ, ԼԷ. Ի գուռն Արեաց տալլ խաղացուցանել Ղիշխանս՝ 1. Արծրունեաց. 2. Ամատունեաց. 3. Վանանդայ. 4. Արշարունեաց. 5. Անձեւացեաց. 6. Ամատունեաց. 7. Գնթունեաց. 8. Աշոցաց. 9. Առաւելենից. 10. Տաշրաց. 11. Արծրունեաց»:

Է. Եղեշէ Ե, 77. յԱրտաղ ժողուած էին իշխանք՝ 1. Արծրունի. 2. Խորխոռունի. 3. Մամիկոնեան. 4. Պալունի. 5. Ամատունի. 6. Վահեւունիք. 7. Դիմաքսեան. 8. Արշարունի:

խաղ = Խորխոռունիք, Մամիկոնեանք = Սպարապետ, Վահեռունիք, Մոկք, Անձեւացիք, Ապակուհիք, Վանանդ:

Ասոնց վրայ աւելցնելու ենք ըստ Բուզանդայ՝ Ասպետ, Ծովիք, Ռշտունիք: Ընդ ամենը՝ 13 տոհմ: Կամսարականաց գահն էր ուրեմն 14րդ:

Կամսարականներէ ետք կու գային՝ Ամատունիք, Գնունիք, Պալունիք, Դիմաքսեանք, Աշոցք, Արեղեանք, Միւս Ծովիք եւն, եւն:

Այս հետազոտութիւնը կատարած ժամանակս դիտմամբ Խորհուրդ Հնարցոցի Գահնամակին, որպէս զի վերաքննութեան միջոց մը ունենայի: Մերձենանք այժմ Գահնամակին:

Գ. Հախվերտեանի կը պարտինք անոր թանկարժէք գիւտը: Առաջին անգամ հրատարակած է Ըմին, Խորենացոյ ուս. Թարգմանութեան մէջ (1858): Ալիշան, Այր. 430—431 կու տայ «Պատճէն Վառամական Գահնամակին», նաեւ լուսատիպ: Մասնաւոր քննութեան առարկայ ըրած է զայն Խալաթեանց (Թրգմ. Սիմոնեանց, ԱՄ. ԾԱ. 94—103): Վերջինս հակառակ Ալիշանի՝ Վառամական, սրբագրութեան — Գահնամակի պատմական յառաջարանին մէջ — կ'առաջարկէ՝ ռամական-նամա = պրսկ. բամ երամ = գեղջկական, շինական ցոցակ, կամ՝ գիրք հարկատու դասակարգի (էջ 96): Իսկ Շահ Նամա կ'ուղղէ շահ-նամար = պետական աշխարհագիր ընել, բոլոր հայ իշխող նախարարներու ցանկը կազմել: Գահնամակի յառաջարանին մէջ, որ պարզ անպաճոյճ, բայց մաքուր լեզուով գրուած է Ե. դարուն, հետեւեալ իրողութիւնը: Սահակ կաթողիկոս՝ Արտաշէի (379—383) դիւանին մէջ՝ Վրամ Կրման-Հաս Բ. ի օրով, իբր 389, Քաղոց 17ին (Գեկտ.) տեսած էր «ռամական-նամա»: Այսպէս կը հասկնամ յառաջարանը հակառակ Խալաթեանցի, որուն համեմատ Սահակ ոչ թէ 389ի, այլ 426ի այցելութեան միջոցին կը տեսնէ ռամական նամա: — Երբ թագաւորութեան երկուքի բաժնուելովը նախարարական կարգերը կը խառնակին, Սահակ, հաւանաբար Արտաշէս թագաւորի (420—426) գահակալութեան գործով, Վրամի (420—438) կը ներկայանայ, եւ կը խնդրէ միանգամայն, յիշեցնելով 389ին տեսած վաւերութիւնը, որ «ռամական նամա» ի հիման վրայ Հասնամար, ըլլայ: Խնդիրքը կ'ընդունուի, Գահնամակը կը կազմուի եւ կը յանձնուի Ս. Սահակի, կնքուած արքունական եւ կաթողիկոսական կրկին մատանիններով:

Պատմական այս յառաջարանին կը յաջորդեն նախարարական գահերը: Յառաջ կը բերեմ զմեզ հետաքրքրող մասը՝ աջ կողմ նշանակելով իւրաքանչիւր տոհմի «Զօրաթիւը» (Ալիշան, Այր. 424):

Առաջին իշխանն Հայոց եւ Մաղխազն [Խորխոռունիք]	1.000
Բ. (ձեռագրին մէջ հոս կը սկսի՝ Ա.)	
Սիւնեաց Տէր	19.400
Գ. (Բ.) Ասպետն [Բագրատունիք]	1.500
Դ. (Գ.) Արծրունեաց Տէր	1.000
Ե. (Դ.) Մամիկոնեից Տէր	1.000
Զ. (Ե.) Շահապն Ծովաց Տէր	1.000
Է. (Զ.) Մոկաց Տէր	1.000
Ը. (Է.) Ռշտունեաց Տէր	1.000
Թ. (Ը.) Վահունեաց Տէր	1.000
Ժ. (Թ.) Կասպեից Տէր	3.000
ԺԱ. (Ժ.) Անձեւացեաց Տէր	500
ԺԲ. (ԺԱ.) Ապահունեաց Տէր	1.000
ԺԳ. (ԺԲ.) Կամսարականն	600

Կը շարունակուի մինչեւ ՀԱ(Հ.)՝ Վաղարսպունին:

Այս եւ մեր ցանկին մէջ եղած համաձայնութիւնը գոհացուցիչ է, տարբերութիւնները չնչին: Մեր յիշած տեղիքներուն համեմատ կամսարականը ունին ԺԴ. գահ, իսկ հոս՝ ԺԳ: Տարբերութեան պատճառներն են՝ 1. Մարդպետը, զոր Գահնամակը չունի. 2. Վանանդը՝ որ Գահնամակին մէջ ԺԵ. գահը կը բռնէ. 3. Կասպեից Տէրը, որ մեր տեղիքներուն մէջ կը պակսի:

Առանց դեղեւելու ջնջելու ենք Մարդպետը յետ-թագաւորական շրջանին համար, երբ յիշուած է մէկ անգամ, բոլորովին անպաշտօն տեղ մը Փարպ. Բ. լթ. Մարդպետին դիրքը (Խալաթեանց, Очерк, 182. Dolens, 215, 218) այնպիսի էր որ հայ գահուն կործանելով կը կորսնցնէր իր կարեւորութիւնը: Ուստի իրաւամբ ինձիճեան (Հնախ. Բ. 137) կը հետեւցնէ անոր բարձումը արշակունեան գահին կործանումէն յետոյ: Կրնար մարդպետութեան այս կամ այն ժառանգը, եթէ կապուած էր որոշ ցեղի, ինչ որ անստոյգ է, տակաւին քիչ մը ժամանակ շարունակել տիտղոսը, առանց սակայն նախկին բարձին կամ գահին վրայ իրաւունք ունենալու: Գահնամակն էր անշուշտ որ մարդպետին այս գահազուրկ վիճակին իրաւական կնիք կու տար անոր վրայէն լուութեամբ անցնելով:

Գտոհնամակին, որպէս զի ինք զինքը Գահնամակին հետ համաձայնեցընելու ջանքը ակներեւ դառնար:

Ինչո՞ւ հնարած է խորենացի գահաստիճանի այս տարուբերումը, ելեւէջը:

Խալաթեանց կը մեկնէ (անդ, 100—102). Մեզի անծանօթ պատճառներով՝ Կամսարականք կը վայլեն Պատմահօր համակրանքը: Իր այս համակրանքին հետեւութեամբ նա շուայլ առատաձեռնութեամբ տոհմիս կը բաշխէր առաջին գահերը թագաւորութեան շրջանին: Սակայն խորենացի կը ճանչնար նաեւ Գահնամակը, որուն մէջ շատ անհաճոյ կերպով ԺԳ. գահ տրուած էր իրեն համեմատ «յետ արքայի երկրորդ», Կամսարականց: Ակնբախ հակասութիւն մը, զոր բառնալու համար կը ստեղծէր գլ. ծ, ծա, միջադէպերը, որպէս զի ապա գար միանար Գահնամակին՝ կե գլխով:

Մեր հետապնդած նպատակին համար Մեսրոպ Երէջի ներկայացուցած ցանկը (Սօփ., Հայկ. Զ, 32—38) բոլորովին զուրկ է նշանակութենէ:

Ինչ կերպարանք ստացան հայ նախարարական գահերը Վահանեան կոիւններէն յետոյ: Կամսարականք Մամիկոնեաններու հետ միասին ունեցած պիտի ըլլան արժանաւոր բարձրացում: Գահերու կամ բարձի հարցը Արշակունի հարստութեան անկումով կը կորսնցնէր իր հաստատուն կայանը: Այնուհետեւ քաջութիւնը կ'որոշէր անոնց գիրքը եւ երկու մեծ պետութիւններուն վերին կամքը աղեկամի կը տրամադրէր ու հաւատարիմ տոհմեր կը բարձրացնէր: Ուստի շատ բնական է, որ Հայրենիքի համար անմահ արդիւնք վաստկող Մամիկոնեանք ու Կամսարականք նախագահ եղած ըլլան Ե. Զ. Է. դարերուն: Եւ իրապէս անոնց անունները առաջին տեղը կը գրաւեն օ. հ. Գիրք թղթոցի յիշուած (էջ 42, 48) ստորագրութիւններուն մէջ:

Հ. Ս. ԿՈՐԵԱՆ

Կ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ ԺԱՌՈՒՄԸ, ԵՒ ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺՆՈՎԱԿԻՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Չամչեան այսպէս կը պատմագրէ Կ. Պոլսի Հայ պատրիարքութեան ծագումը.

(1453) — «Սոյն այս սուլտան Մէհմէտ յառաջնմէ մինչդեռ ի Պրուսա էր, գուժ ունէր ի վերայ ազգին Հայոց, եւ ի վերայ առաջնորդի տեղւոյն՝ որ կոչուի Զովակիմ եպիսկոպոս. եւ յաւուր միում ի խօսիլ նորա ընդ նմա, եւ յասել ցնա առաջնորդին, բարձրացուցէ տէր զթագաւորութիւն քոյ քան զամենայն, խոստացաւ նմա սուլտանն, եւ ասէ. եթէ յաջողեսցի ինձ առնուլ նաեւ զկոստանդինուպոլիս՝ տարայց զքեզ անդր հանդերձ մեծամեծօք Հայոց եւ արարից զքեզ գլուխ նոցա: Ապա իբրեւ էառ զայն, եւ հաստատեաց անդ զթագաւորութիւն իւր, յետ ամաց ինչ յորժամ դէպ եղեւ նմա գնալ ի Պրուսա, յիշեալ զխոստումն՝ զոր արարեալն էր, երբ անտի ի կոստանդինուպոլիս զՅովակիմ եպիսկոպոս հանդերձ քանի մի երեւելի տամբք Հայոց (զոր ոմանք վեց տուն ասեն), ի թուին Հայոց. ԶԺ. եւ ետ նոցա տեղի բնակութեան՝ ոմանց ի ներքս ի քաղաքն, եւ ոմանց ի Ղալաթիա, ուր արդէն կային բազում Հայք. երբ եւ ի Գաղատիոյ զչորս տունս Հայոց, եւ զՅովակիմ եպիսկոպոս արքունի նամակաւ կացուցեալ առաջնորդ կոչեաց զնա փաթրիկ, այսինքն պատրիարք. սուեալ նմա իշխանութիւն տիրելոյ ի վերայ Հայոց եղելոց ի Զունաստան եւ յԱնատոլիա: Եւ անտի սկսեալ տեւէ ցարդ յաջորդութիւն այնր պատրիարքութեան ի կոստանդինուպոլիս, զորոց զկարգն դիցուք ի վախճան մատենիս (Չամչեան, Պատմ. Հայոց, Գ, էջ 500):

Եւ «Պատրիարքունք Կոստանդինուպոլսոյ ի Հայոց, ցանկին մէջ Չամչեան 17 տարի պատրիարքութիւն կու տայ Զովակիմին, 1461—1478 (Անդ, Ժամանակագրական, էջ 113):

Իսկ Օրմանեան իր Ազգապատումին մէջ Զովակիմի մասին կը գրէ.

— «Յրիւ ակնարկներ մեզի կը ներկայեն Զովակիմ եպիսկոպոս մը, որ կուտինա քաղաքի Հայ եկեղեցին նորոգած է, որ Պրուսայի եպիսկոպոս կոչուած է (Օ1 ՕՐԱ. 79), որ ֆիլիպէի ալ առաջնորդ յիշուած է (ՓԻՐ. 224), եւ որ կոստանդինուպոլսոյ Հայերուն հոգեւոր պետն եղած է: Այդ յիշատակութիւններէն դժուար է հետեւցնել, թէ Զովակիմը՝ Օրմանեան պե-